

ביאורים לאמונות ודעות לרס"ג (א)

מאמר שלישי: בצווי ובאזהרה*

(ערך: הרב יצחק שילת, מתוך תרגום הרב י" קאפח זצ"ל)

מה שראוי להקדים פתיחה למאמר זה, שהנורא יתרום ויתחדר, כיון שנתברר שהוא קדמון שלא היה עמו מאומה, היתה אם כן יצירתו את העולם טובה מאתו וחסד, וכפי שהזכרנו בסוף המאמר הראשון בסבת נריאת כל הדברים. וממה שנמצא גם בכתובים

שהוא טוב ומטיב, כמו שאמר הכתוב: טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו. והנדול שבחסדיו על נריותו הוא שנתן להם את החויה, כלומר, מה שהמציא אותם אחר שלא היו, וכפי שאמר לנבחריהם כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו. ואחר כך נתן להם סבה שבה

* מורנו ורבנו הרב דוד כהן זצ"ל, הרב הנזיר, לימד את ספר 'אמונות ודעות' לרס"ג כמה פעמים, בישיבת ימרכו הרב' ובמקומות נוספים. כדרכו, הוא העלה על הכתב את תמצית שיעוריו, במהדורות אחדות. להלן מהדורה מוגהת של השיעורים על חלקו הראשון של המאמר השלישי. מהדורה זו נמסרה ע"י הרב הנזיר זצ"ל להקלדה, והוא הגיחה, ואף הוסיף עליה פסקאות והערות חדשות בשנים מאוחרות. שמרנו בדרך כלל על צורת הכתיבה המקורית, וכן על הכתיב החסר ועל שיטת הפיסוק, האופייניים לרבנו.

את המובאות מאמו"ד ציטט הרב הנזיר מהמהדורה המקובלת בזמנו, אמו"ד בתרגום ר"י אבן תיבון עם פירוש 'שביל האמונה'. בביאוריו ובהערותיו הוא משווה בקביעות את הנוסח לנוסח המקור הערבי מהד' לנדויר, והוא מזכיר בכל מקום את מי שעזר לו בכך: ד"ר בר"ן, הלא הוא ר' אדם נח ד"ר בראון ז"ל, שהיה משומעי לקחו וממתפללי בית מדרשו.

לתועלת המעיין הבאנו בראש הדברים את דברי רס"ג מתוך מהדורתו של הרב יוסף קאפח זצ"ל, שלשונה מובנת יותר לקורא בן-זמננו, וכמו כן שיבצנו, אחרי מראי המקומות למהדורה הישנה שבתוך דברי הרב הנזיר, את מראי המקומות המתאימים במהדורת הרב קאפח (בסוגריים צומדים {}). יש לציין כי הפרקים בביאוריו של הרב הנזיר הם חלוקה עניינית שלו, שאינה תואמת בהכרח לפרקי המאמר של רס"ג.

תודתנו נתונה לרב הראשי לחיפה, בן רבנו, הרב שאר ישוב כהן שליט"א, על הרשות לפרסם את הדברים.

במאמר העוקב בחוברת זו ימצא הקורא השלמה מעניינת: סיכומי השיעורים באמו"ד, מאמר ג', שניתנו על ידי הרב הנזיר בשנת תשי"ז, כפי שנרשמו אז על ידי הרב יעקב אריאל שליט"א.

שבראם. וכן השכל מחייב שאין החכם מרשה לחרפו ולהתפרץ נגדו, לפיכך נתחייב גם שיאסור הכורא את זה על ברואיו מלשלם לו בכך. וכן השכל מחייב שימנעו הנבראים מלהזיד זה נגד זה בכל אופני הזדון, לפיכך התחייב שלא ירשה להם החכם בפועל בדבר מסויים, ויתן לו שכרו על כך בדבר שיש בו תועלת דוקא, כיון שזה ממה שמועיל לפועל ולא יזיק לנעל הפעולה.

וכאשר צירפנו ארבעה חלוקים אלו, נמצאת כללותם הם המצוות אשר צונו בהם א-להינו: שהוא צונו לדעת אותו ולעבדו בלבב שלם, כמו שאמר החסיד: ואתה שלמה בני דע את א-להי אביך ועבדהו בלבב שלם ובנפש חפצה כי כל לבנות דורש ה' וכל יצר מחשבות מבין. וכן הזהירנו מלגמול לפניו ברע כגון החרוף אף על פי שאין זה מזיק, אלא שאין מדרך החכמה להתירו, כאמרו: איש איש כי יקל א-להיו ונשא חטאו. ולא התיר לנו להזיד זה על זה ולהרע לזולת, כמו שאמר: לא תגנבו ולא תכחשו ולא תשקרו איש בעמיתו. הרי שלשה הסוגים הללו, הם וכל הנספח אליהם, הם החלק הראשון מחלקי המצוות. ויסתפח אל הראשון מהם להכנע לפניו, ולעבדו, ולעמוד לפניו, וכל הדומה לזה, והכל בכתובים. ויסתפח אל השני שלא לשתף עמו, ולא להשבע בשמו לשקר, ולא לתארו בתארים שפלים, וכן כל הדומה לכך, והכל בכתובים. ויצטרף אל החלק השלישי לנהוג בצדק ובאמת וביושר ובמשפט, ולהזהר מרצח אדם, ולאסור את הזנות והגנבה והרכילות והמרמה, ושיאהב המאמין את אחיהו כמו שאוהב את עצמו, ויתר כל מה שנכלל בענין זה, והכל בכתובים. וכל סוג מאלו שנצטוונו בו נטע ברעתינו אהבתו, וכל סוג מהן שהוזהרנו עליו נטע ברעתינו ריחוקו, כמו שאמרה החכמה שהיא השכל: כי אמת ינהה חכי ותועבת שפתי רשע בצדק כל אמרי פי אין בהם נפתל ועקש, כלם נכחים למבין וישרים למצאי

ניעו אל האושר המושלם ואל הטובה השלמה, כמו שאמר: תודיעני אורח חיים שבע שמחות את פניך נעימות בימיך נצח, והוא מה שצוום בו והזהירם עליו. ודבר זה, הנה ראשית מחשבת השכל יתבונן בו ויאמר: והרי היה יכול להיטיב להם הטובה השלמה ויתן להם האושר הנצחי מבלי שיצוום ולא יזהירם, ואף נראה שיהא חסדו בכך יותר טוב להם במה שפורק מעליהם מן הפול? ואומר אני בכאור ענין זה, אדרבה, מה שעשה סבת הנעתם אל הטובה הנצחית השמעותם למה שצוום בו הוא יותר חשוב, לפי שהשכל מחייב שכל מי שהשיג טוב על מעשה שעשה מניע לו כפלים ממה שמניע מן הטוב למי שלא עשה כלום אלא שנתנו לו בחסד, ואין השכל מחייב להשוות ביניהם. וכיון שהדבר כך, הכריע עלינו בוראינו אל החלק היותר חשוב, כדי שתהא תועלתנו בנמול כפי תועלת מי שלא עשה, וכמו שאמר: הנה ה' א-להים בחזק יבוא וזרעו משלה לו הנה שכרו אתו ופעלתו לפניו.

✽ ואחר שהקדמתי הקדמה זו אפתח ואומר: הודיענו א-להינו יתרוםם ויתהדר על ידי נביאיו שהוא נתן לנו דת ללכת בו, ובו מצות שהטיל עלינו שחובה עלינו לשמרם ולעשות על פיהם בכל לבבינו, והוא אמרו: היום הזה ה' א-להיך מצוך לעשות את החקים האלה ואת המשפטים ושמרת ועשית אותם בכל לבבך ובכל נפשך, והעמידו לנו שלוחיו על אותן המצות המופתים והאותות המופלאים, וקבלנום ועשינו על פיהם מיד. ואחר כך מצאנו כי העיון מחייב שתנתן לנו תורה ולא יתכן להזניחנו. ולכן ראוי שאבאר ממה שמחייב העיון לענין זה כמה דברים וחלוקים, ואומר: כי השכל מחייב לגמול לכל מטיב או בטובה אם היה צריך לה, או בתורה אם לא היה צריך לגמול. וכיון שזה מחייבי השכל הראשוניים לא יתכן שיזניחהו הכורא יתרוםם ויתהדר כלפי עצמו, לפיכך חיובי שיצוה את ברואיו לעבדו ולהודות לו על

דעת. ואשר הוזהרנו עליהן מרוחקין, מנקודת המשמעת והחלק השני, דברים שאין השכל מחייב אהבתם כשלעצמם, ולא הרחקתם כשלעצמם, הוסיף לנו א- להנינו עליהם צווי ואזהרה להרבות שכרינו ואשרינו בהם כמו שאמר: ה' חפץ למען צדקו יצדיל תורה ויאדיר. ונעשו אותן מהן שנצטוונו עליהן רצוים, וטעמים גדולים מדרך המושכל.

ביאור הרב הניזיר

א. תכלית ההצלחה והטוב

אחר חלק א', העיוני הכללי, על העולם, והא-להים, מאמר א' חדוש העולם, ומאמר ב' אחדות הא-להים, בא חלק שני, **תורה ועבודה**, המיוחד לישראל ותורתו, מאמר ג' צווי ואזהרה, מאמר ד' עבודה ומרי, ומאמר ה' זכויות וחובות, הכוללים **תורה ומוסר**¹. אמנם גם לחלק זה צד כללי, ענין הצדק. וכן בראש מאמר ד', בעבודה והמרי והצדק וההכרח. והוא כמו למדברים, המועתזילה, אבואב אלתוחיד, אבואב אלעדל, שערי היחוד, שערי הצדק².

החלק השני, לעומת הראשון העיוני, הוא **חלק מעשי, כמו המוסר**. **המוסר**, לפילוסוף, בס' המדות, בראשו ותכליתו, הוא **הטוב העליון, האושר**, אודימוניא, של המלאך הטוב, האושר³.

1. תורה ומוסר. שמע בני מוסר אביך, משלי א, ואין מוסר אלא דברי תורה, ספרי, האזינו, ש"ו. ומשלי ח, קחו מוסרי, מוסרה של תורה, פסיקתא דרב כהנא, כ"ח, לסוכות, על הכתוב ולקחתם לכם, וכן ויקרא רבה, פ"ל. זהר ר"פ פנחס ר"יג, שמע בני מוסר אביך, מוסר דא אורייתא. יש אומרים, התורה תרי"ג מצוות, והמוסר היא החכמה המדינית במעלות המדות, אשר לא יתכן בה מצוה, לרוחק המצא השלמות במדות בהמון האנשים. רלב"ג, הקדמה לפרוש התורה, החלק השני. ויש אומרים, מוסר המדות הוא הכנה לתורה. רח"ו, שערי קדושה, ח"א שער ב', אין המדות מכלל התרי"ג מצוות, אמנם הן הכנות עקריות לתרי"ג מצוות. אמנם מוני המצוות מונים גם המדות, עונה, סמ"ג, ל"ט ס"ד, סמ"ק, כ"ב. וס' חרדים, מל"ת, פ"א, ט"ו, שלא להתגאות, יז, שלא **לכעוס**.
2. יעקב גוטמן, הפילוסופיא הדתית של רס"ג, מאמר שלישי, עמי קלא-קלב. גולדציהר, הרצאות על האיסלם, ירושלים, עמי 77; ומשום זה נקראו אָהַל אלעדל ואלתֶּן־חיד, אנשי הצדק והיחוד.
3. אריסטוטלס, אתיקא, ניקומכיא, ספר א', פ"א, פ"ב. ס' המדות, העתקת דון מאיר אלגואדץ, רופא מלך קשטיליא, הרב הגדול בכל מלכות קשטיליא, חכם גדול בתורה, תלמיד הר' יהודה בן הרא"ש, בערך שנת קס"ה (ס' יוחסין). ההעתיקה היא מתרגום לטיני. רמשי"ש העתקות עבריות, ס"י קי"א. יצא לאור עם פירוש ר' יצחק סטנוב, ברלין, תקי"ן (למברג, תרכ"ז). יש פירוש בכת"י מר' יוסף בן שם טוב (ה' טו), והוא ארוך, וממנו קיצר וחיבר ר"י סטנוב פירושו. ריש פ"א, כל מלאכה, וכל לימוד, גם כל מעשה, וכל בחירה, יראה, כי הוא לתאות

גם לרס"ג, התכלית היא **ההצלחה הגמורה והטוב העליון**.

וכן התחלת מאמר צווי ואזהרה:

כיון שהתברר, שהוא קדמון, היתה בריאתו לדברים טובה וחסד ממנו. וכאשר זכרנו בסוף המאמר הראשון בעלת בריאת הדברים⁴.

ותחילת הטבתו לברואים, שחננס ההויה. ואחר כן חננס **סבה** שמגיעים בה אל **ההצלחה הגמורה והטובה השלמה**, והוא מה שצום והזהירם ממנו⁵.

זאת אומרת, תכלית המצוות הוא האושר והטוב העליון.

וכן בס' אמונה רמה:

שתכלית מה שיגיע אליו בפילוסופיא המעשית הוא הגעת ההצלחה, שזה נמצא בתורתנו על הדרך היותר שלם שאפשר⁶.

יסוד העבודה

רס"ג מעורר השאלה:

היה יכול שייטיב להם ההטבה הגמורה, ויצליחם ההצלחה המתמדת, מבלתי שיצום ויזהירם, שטובתו בדרך ההיא טוב להם, בעבור מה שישתלק מהם מעניני הטורח.

והתשובה:

בשומו סבת הגעתם אל הטובה המתמדת בהטריחם במה שצוה בו, הוא יותר טוב, כי השכל דן, שיהיה מי שמגיע לטובה על מעשה שהעבד בו, יש לו כפל מה

דבר טוב (כצ"ל) - נראה, שהוא שואף לטוב. ושם פ"א, וכמו שהמורים בחצים ישימו אות יישירו נגדו, כן הדבר הזה. וריש פ"ב, מהו הטוב העליון בכל מעשה בני אדם, מוסכם הוא כמעט לרבים בשם **אושר**, כי ההמון גם החכמים כן יקראוהו, וכולם יחשבו כי כלות ימיהם בטוב ועשות טוב, זהו האושר.

בראש ס' עקדת יצחק, ח"א, מבוא שערים, שכל מלאכה וכל למוד וכל מעשה וכל בחירה אמנם יפנו אל הטוב הנכסף, ושמו צורך ידיעתו כמטרה לחץ. ופי' בחקתי, שער שבעים, דפוס פרסבורג, דף קמו, הפילוסוף, כאשר ראה לדבר בהצלחה האנושית, אמר, שחויב שנכיר אותה, כדי שנוכל לכונן אליה, כמשפט מורי החצים ישימו אות יישירו נגדו, והוא אשר קראו בשם **אושר**, אשר גדרו שהוא פועל הנפש כפי המעלה, והוא בס' המדות פ"א ופ"ב שם.

אושר, במקור היוני, אודימוניא, מלאכיות טובה. או = טוב, דימון = מלאך.

המוסר של אריסטו, זו האודימוניא שלו, ה. כהן, חרקטריסטיק של המוסר של מימוני, פ"ה. כתבים יהודיים, ח"ג, עמ' 267. עיין לקמן הערה י"ב.

4. אמו"ד מאמר ג' דף נג [מהד' הרב קאפח עמ' קטז (הובא לעיל)].

5. אמו"ד שם. ההצלחה, במקור אלסעאדה, ההצלחה, האושר [ד"ר בר"ן].

6. אמונה רמה לר"א נ' דוד, בסוף הספר, עמ' 98. עקדת יצחק, בראשית, שער שלישי, תכלית התורה הא-להית להישיר האדם אל ההצלחה האנושית, כמו שקדם בשער א'.

שיגיעו מן הטוב מי שלא עשה דבר, אבל הוא מתחסד עמו. וכאשר הדבר כן, נטה בנו בוראנו אל החלק היותר - המרובה - להיות תועלתנו על הגמול כפל תועלתנו אשר תהיה על לא מעשה?⁷

לכאורה הוא כמו התשובה הידועה, שלא לאכול **נהמא דכסופא**.⁸ אמנם כלול בזה יסוד העבודה.

כמו במאמר ששי, על השאלה: מה לפני החכמה, ששם הנפש הנכבדת בגוף הפחות הזה? באה התשובה: בעבור שהיתה בלתי פועלת לבדה, התחייב חבורה אל דבר תגיע בו אל **הפעל**, ותגיע אל הנעם המתמיד ואל ההצלחה הגמורה. ואי אפשר לה על חק הבניה על העבודה כי אם בגוף, מפני שעמו פועלת כל פעל. הרי יסוד **העבודה**, הוא יסוד ההצלחה הגמורה.

הפעילות העיונית

גם לפילוסוף, כלול הטוב והשלמות בפעל, בפעילות. בראש ס' המדות, בפעל כלול כל הטוב והשלמות, הטוב האנושי הוא פעילות, אנרגיא, של הנפש, לפי המעלה הטובה, שהיא מתמידה בכל החיים, כי כמו שזמיר אחד, ויום אחד, לא יביא קיץ, כן יום אחד לא יעשה אדם מאושר.⁹

ובסוף ס' המדות, על האושר, תכלית כל פעל האדם, האושר הוא בפעילות, אנרגיא. שאם לא כן יהיה מאושר גם הישן כל ימי חייו. האושר הוא בפעילות, שהיא לעצמה, לא בשביל דבר אחר. החיים המאושרים הם לפי המעלה הטובה, של פעולה רצינית, לא משחק¹⁰. אבל לפילוסוף, האושר הוא **בפעילות העיונית**. הפעילות העיונית היא המעולה והמתמידה ביותר. תלמוד החכמה מביא לעדן טהור נפלא ומתמיד. האושר הוא **במנוחה**. אנו מקריבים את מנוחתנו בשביל המנוחה.

7. אמר"ד, מאמר ג' דף נג [מהד' הרב קאפח עמי קטז-קיו (הובא לעיל)].
- נטה בנו בוראנו, כן לפי המקור מאל בנא, נטה בנו. אך בלשה"ק צ"ל הטה אותנו. אל החלק היותר. במקור אלקסם אלאןפר, החלק הפורה יותר, המרובה [ד"ר בר"ן].
8. ירושלמי, ערלה, פ"א ה"ב. סימנא, דאכיל מן חברה, בהית מסתכל ביה, ומובא בפ"י ה"ש שם משנה ה', וכן בתוספות קדושין לו: ד"ה כל מצוה, בשם ר"ש.
9. אריסטו, אתיקא, ספר ראשון, פ"ו 1097b-1098a. ס' המדות, הוצ' סטנוב, מאמר א' פ"ה, הטוב האנושי שהוא פועל הנפש כפי מעלה אחת, היותר שלמה, זה ראוי היותר בכל חיי האדם, כי עגור אחד לא יורה זמן החוס, וכן לא יהיה האדם תם וישר בעבור יום אחד.
10. אתיקא, ספר עשירי, פ"ו, 1176b-1177a. ס' המדות, הוצ' סטנוב, מאמר י" פ"ט, האושר בפרט, נשים אותו תכלית הכל בדבר בני אדם. אינו קנין, כי אז היה כמו ישן כל ימי חייו, אשר הוא חיי הצמחים. אבל יותר ראוי לשומו באיזה **מהפעילות**, מהדברים אשר הם נבחרים בעבור עצמם, לא בעבור דבר אחר. כי האושר אינו צריך לדבר אחר, אבל הוא מספיק בעצמו.

כמו מעלת המלאכים, וכן המעלה הא-להית, אינה בפעולה, שלא שייך להם גבורה, נדיבות, בכסף וכדומה, כי אם המעלה העיונית, ובכך העיון הוא מעלה א-להית. החכם הוא המאושר ביותר¹¹.

בית תלמוד ליונים, נקרא **אסכולה**, בטלה, מנוחה¹².

לא כן במוסר **הסטואה**, שמוצאה שמי. לא העיון, אלא **המעשה**, הוא התכלית העליונה של האדם¹³.

שתי השקפות עולם הן, **ההשקפה הסטטית**, של עמידה, מנוחה, **וההשקפה הדינמית**, של כח, תנועה.

ההשקפה הסטטית, היא זו של התקופה העתיקה, הכל נח, מה שהיה הוא שיהיה לעולם,

אמנם יהיו הדברים הנבחרים בעבור עצמן, אשר לא נדרוש מהם כי אם **הפועל** כפי המעלה. בעקדת יצחק, שער ק"ה, נעילת שערים, הפילוסוף במקומות אשר דבר מהעונג, אשר קיים וקבל היותו התכלית הנכסף לכל הפעולות, אשר לזה ייחד המאמר העשירי מספר המדות.

11. אתיקא, ספר עשירי, פ"ז, 1177, ופ"ח, 1178. ס' המדות מאמר עשירי, פרק י', האושר הוא בשביתה, כי לא נשבות [כי אם] בעבור שנשבות, כצ"ל. ופרק י"ב, האושר השלם שהוא פעולה עיונית, הוא ראוי לשכלים הנבדלים. ושם, צחוק לומר שהם פועלי צדקות. אינם גבורים. ואם נאמר שהם נדיבים, למי יתנו, היש להם כסף? - אם כן יפעלו העיון, כמו האל ית', ובו יחיו חיי אושר.

ה. כהן, חרקטריסטיק של המוסר למימוני, פ"ה, האודימוניא של אריסטו כלולה בתאוריא הטהורה, במחשבה טהורה כלול האושר לאדם. את צפית האידיאה, של אפלטון, הוא עזב, אבל קיים את מושג הצפיה, התאוריא, שהיא תכלית ומטרת המדות. ושם פ"ז, לאריסטו, המחשבה מנוגדת למעשה, חיי האודימוניא הם חיי **מנוחה**, וחיי המנוחה הם חיי השכל. ומביא דברי אריסטו, בס' המדות, ס' עשירי, הפעולות מרוחקות מהא', יהיו להם מעשי הצדקה, האם זה לא יהיה נראה מצחיק. ולסוף, **האודימוניא** משתרעת רק על **המעלות השכליות**. ולא כן למימוני, העיקר, השתלמות ומעשה הצדקה, ה' תשובה פ"י ה"ב, העובד מאהבה עוסק בתורה ומצוות לא מפני יראת הרעה, ולא לירש הטובה, אלא עושה האמת מפני שהוא אמת. ומעלה זו אין כל חכם זוכה לה (רומז לאריסטו עפ"י כהן). עיין לקמן פ"ג הערה יא.

12. אסכולה, בלשון יון סכולי, בטלה, גם בית תלמוד, כי הלמוד צריך לבטלה, מנוחה, לכן נקרא בית ספר, אסכולה.

הערה: במשנה, מגילה פרק א', איזו היא עיר גדולה כל שיש בה עשרה בטלנים. **בטלנים** היינו **סכולסטים**, חכמים, מלמדים, דרשנים.

יש מפרשים, משנה סוף סוטה, משמת יוסי בן יועזר איש צרדה ויוסי בן יוחנן איש ירושלים, **בטלו האשכולות**, היינו האשכולות, בתי מדרש. וירושלמי שם, לא עמד אשכול עד שעמד ר"ע, אשכול היינו סכולסטן, דרשן. הרב שיי"ר, ערך מלין, ע' אשכולות. ערוך השלם ע' אשכולא, בלע"ז עשקולא, כן בל"י ורומי, וע' אשכול בל"י ורומי בית הלמוד. ולפי קאהוט, סכולסטן, דרשן.

אמנם בספרי, עקב, פיס' מא, ולעבדו, זה תלמוד. בעל התלמוד הוא עובד, פועל, לא בטלן. וכן סנהדרין צט, על הכתוב כי אדם לעמל יולד, איוב ה, איני יודע אם לעמל פה אם לעמל יד, כשהוא אומר לא ימוש ספר התורה הזה מפיד, הוי אומר, לעמל תורה.

13. איברויג, תולדות הפילוסופיא, ח"א, ס' 55, המוסר הסטואי, עמ' 259. ועמ' 261, חריזופוס גינה אותם הפילוסופים, שלהם החיים **העיוניים** היא תכלית עצמית.

ומה שהווה הוא שהיה לעולם, כדעת קדמות העולם. הפועל המניע הוא הכובד, שגם כן כמו נח. כמו המתנועע התמידי, פירפיטיאום מובילי. יסודה ותכליתה **המנוחה**. מה שאין כן **ההשקפה הדינמית**, השוררת בתקופה החדשה, יסודה ותכליתה, התנועה, הפעילות, העבודה, ועל כן עלה ערך העבודה, ועלתה תנועת העבודה של הפועלים¹⁴. וכמו כן יסוד העבודה והמעשה, בתורת ישראל, ומוסרו. הכל לפי רוב המעשה. תלמוד גדול שמביא לידי מעשה¹⁵. וכן לרס"ג, יסוד העבודה הוא יסוד התורה והמצוה, המביאה להצלחה הגמורה והטובה השלמה.

ב. מצוות שכליות ושמעיות

המצוות נחלקות לשני חלקים, מצוות שכליות ומצוות שמעיות. הודיענו א-להינו ית' בדברי נביאיו, שיש לו עלינו תורה נעבדהו בה, ובה מצוות שצוה אותנו בהם, ואנחנו חייבים לשמרם ולעשותם בלב שלם. והעמידו לנו נביאיו על המצוות

14. מחבר תכנית תנועת העבודה הסוציאליסטית של הפועלים, פ. לסל, הוא מחבר הספר, הפילוסופיה של הירקליטוס הכהה, שכללו היה, הכל שוטף, התנועה התמידית.

15. אבות פ"ג. קדושין סוף פ"א, וספרי עקב פ"ס מא. וכבר היה ר' טרפון וזקנים מסובין בעליית בית נתזה - בית ערוד - בלוד, נשאלה שאלה זו בפניהם, תלמוד גדול או מעשה גדול, נענה ר"ט ואמר, מעשה גדול, נענה ר"ע ואמר, תלמוד גדול, נענו כולם ואמרו, תלמוד גדול, שהתלמוד מביא לידי מעשה. וירושלמי, פסחים פ"ג ה"ז, כך שנה רבי, המעשה קודם לתלמוד. נמנו בעליית בית ארים בלוד, התלמוד קודם למעשה. וחגיגה פ"א ה"ז, ר' יהודה היה... אומר, המעשה קודם לתלמוד, נמנו בעליית בית ארים, התלמוד קודם למעשה. רבנן דקסרין אמרין, הדא דאת אמר בשיש שם מי שיעשה, אבל אם אין שם מי שיעשה, המעשה קודם לתלמוד. ושיר השירים רבה, פ"ב, הראיני את מראיך, זה התלמוד - עיון, מראה - השמיעיני את קולך, זה מעשה הטוב, המצוה. כבר נמנו בבית עליית ערים בלוד וכו'. כי קולך ערב, זה התלמוד, ומראך נאווה, זה מעשה הטוב. ועיין ס' העיקרים מאמר ג' פכ"ח. עקדת יצחק, פי משפטים, שער מ"ז. מהר"ל מפראג בסי' תפארת ישראל פ"א-פ"ג. ראשית חכמה, לר"א דיודאש, הקדמה.

הם האותות והמופתים **המלאים**, ושמרנום ועשינו אותם מיד, ואחר כך מצאנו, **העיון מחייב**, שנצטוו בה¹.

זאת אומרת, קודם עלינו לקיים מצוות התורה מצד ההגדה, הקבלה הנאמנה באותות ומופתים, שנלאים בני אדם לעשות כמותם, ואחר כך נמצא מחוייבים גם מצד העיון והשכל².

השכל מחייב, להקביל כל מטיב, אם בהטבה, אם הוא צריך אליה, אם בהודות, אם אינו צריך לגמול. וכאשר היה זה **מחוייב השכל**, התחייב לצוות בראוי בעבודתו והודות לו³. **והשכל מחייב** עוד, שהחכם לא יתיר לגדפו ולקללו. **והשכל מחייב** עוד, שימנע הברואים לחטא קצתם לקצתם. **והשכל מכשיר** עוד, שיטריח החכם עושה בדבר מן הדברים, ויתן לו שכרו עליו, בעבור שיגיעו אל התועלת בלבד.

וכאשר נקבץ אלה **הארבעה** ענינים, יהיו כלליהם הם המצוות אשר צונו⁴. **השלשה ענינים** הם **החלק הראשון** משני חלקי המצוות, **והכל בכתב**⁵, וכל ענין מאלה שמצוה בו **נטע בשכלנו** טובתו, וכל ענין בהם שהזהיר ממנו נטע בשכלנו גנותו, כמו שאמרה **החכמה, אשר היא השכל**, משלי ח', כי אמת יהגה חכי ותועבת שפתי רשע. אלה השלשה ענינים, הם **המצוות השכליות**.

1. אמו"ד, מאמר שלישי, פ"א, דף נג [מהד' הרב קאפח עמ' קיז (הובא לעיל)]. המלאים, בפתח, העושים אותנו לאים, עיפם, שאין ביכלתנו לעשות כמותם. במקור אלמֶעֱגִזָא, העושים לאים [ד"ר ברין].
2. וכן לקמן פ"ד, דף נה ונו [מהדורת הרב קאפח עמ' קכה-קכו], האותות המלאים, באותות מלאים, ושם, נלאים מעשות זה, שנתן להם יכלת על מה שנלאים ממנו שאר בני אדם. וכן סוף מאמר ד', דף סח [מהדורת הרב קאפח עמ' קסז], אות מלאה, האותות המלאות. בהעתקת ד"ר בן ישראל, לקוטי אמונות ודעות, ירושלים תש"ה, מאמר ג, דף נח, אותות **מפליאים**.
3. וכן בפתיחה הכללית, דף כה [מהדורת הרב קאפח עמ' כד-כה], חייבנו מענין תורתנו ע"י נביאיו וצונו שנאמין בענינים ההם ונשמרם, והודיענו, כי כאשר נעייין ונחקור יצא לנו הברור השלם. אמו"ד שם.
4. וכן אחריו, בחובות הלבבות, שער העבודה, פתיחה, חיוב ההודאה למטיב, ראשית עבודת הא'. וכן סוף אמונה רמה, עמ' 99, היושר ראש המעלות, ומן היושר להשיב גמול אל המטיב, אם אפשר, ואם אי אפשר, יהיה בהודאה בכל יכלת, ומזה יצאה אל עובדי העבודה והיתה תחלת המצוות. והוא כרס"ג.
5. והוא כמו לפי המועתזלה, ההודאה לעושה חסד מחויבת היא לפני מתן תורה, בשכל. ד"ר אלטמן, חלוקת המצוות לרס"ג, קובץ רס"ג, הוצ' מוסד הרב קוק, עמ' תרסב, לפי שהרסתני, עמ' 72, 82. וכן גוטמן, פילוסופיא דתית של רס"ג, עמ' 134.
6. אמו"ד שם [מהד' הרב קאפח עמ' קיח (הובא לעיל)].
7. אמו"ד שם. ונסמך אל הענין הראשון, להכנע לו ולעבדו ולעמוד לפניו, והכל בכתב. ונסמך אל השני, שלא ישותף לו, ולא ישבע בשמו לשקר, ושלא יתארו בתארים המגונים, **והכל בכלל**. וצ"ל **והכל בכתב**, כמו בענין הראשון, ובענין השלישי. שביל אמונה, וסלוצקי, וגוטמן, עמ' קלה. במקור בנך, בכתוב.

והחלק השני, דברים אין השכל גוזר אותם שהם טובים לעצמם, ולא מגונים לעצמם, הוסיף לנו הבורא צווי והזהרה להרבות גמולנו והצלחתנו עליהם. והיה המצווה בו מהם טוב והמוזהר ממנו מהם מגונה, **למקום העבודה** בהם, והוספו בענין השני **בחלק הראשון**.⁶

החלק השני הם **המצוות השמעיות**.

אלה שני חלקי המצוות, השכליות והשמעיות.⁷

רס"ג הוא הראשון, אשר הכניס, בספרות הפילוסופיה הדתית בישראל, חלק **מצוות שכליות** ו**שמעיות**.⁸

והוא לפי המדברים, אלשפראיע אלסמעיה ואלעקליה.⁹

ואחרי רס"ג, בחובות הלבבות¹⁰, ובסי הכוזרי¹¹. וכן בסי עולם קטן¹². ובסי אמונה רמה,

6. אמו"ד שם [מהד' הרב קאפח עמ' קיח-קיט (הובא לעיל)], **למקום העבודה בהם**. כלומר בתור עבודה לה', שהעבודה הוא יסוד ההצלחה, כמבואר בפ"א. במקור אלעבד, כמו התעבדות, השתעבדות. והוספו בענין השני בחלק הראשון, ר"ל שנכנסים תחת הסוג השני מחלק המצוות השכליות, כמו שלא יתיר לגדפו, כן לא יתיר להמרות דבריו, שביל אמונה. לפי גוטמן, שם, קלו, היה צריך להגיה **בחלק השני**, אלמלא גם במקור הערבי, בחלק הראשון, באלקסם אלעבד. אמנם הכונה לאחד שני חלקי המצוות, שגם השמעיות נכנסות במסגרת השכליות, כמו שאמר, בחלק הראשון, הענין הד', **השכל מכשיר** עוד וכו'. וכן ד"ר אלטמן, שם, עמ' תרסה. לפי ד"ר אלטמן, שם, חלוקת המצוות לרס"ג, מורכב המאמר הגי' משני חלקים, פ"א לפי השפעת הכלאם, ופ"ב לפי השפעת הפילוסופיה. בפ"א הנוסחא, השכל מחייב, ובפ"ב, מן החכמה. אבל בפ"א, מפורש, החכמה אשר היא השכל.
7. אמו"ד שם, ריש פ"ג, דף נה [מהד' הרב קאפח עמ' קכב], בשני חלקי המצוות והם השכליות והשמעיות. ולקמן, מאמר ז' פרק ה', דף פה [מהד' הרב קאפח עמ' של], המצוות השמעיות, ומאמר י', פט"ו, דף קו [מהד' הרב קאפח עמ' שטז], העבודה היא בכל המצוות השכליות והשמעיות. ובפירוש רס"ג לסי משלי, הוצ' דירנבורג, פאריס תרנ"ד, פתיחה, עמ' 3-4, המצוות השכליות והשמעיות, ר"ל בשכליות, הצווי בכל מה שהוא טוב בעיני השכל, כמו האמת והצדק והצדקה וגמילות חסדים, והאזהרה ממה שהוא רע בעיני השכל, כמו השקר והגזל והזנות, ור"ל בשמעיות, המצוות שנתנו לנביא ע"ה, כמו הטהרות והקרבנות והשבת והמועדים.
8. ד"ר ש. ברנפלד, דעת א-להים, עמ' קכו, כנודע, היה רבנו סעדיה הראשון, אשר הכניס המושג הזה בספרות הדתית בישראל, אשר היה אחרי כן קנין הכלל.
9. גוטמן, פילוסופיה דתית של ר"ס, עמ' קלה, בהערה, על מקור המבטאים האלה מהמועתזלה. דוד קופמן, תורת התארים, עמ' 503. גולדציהר, הרצאות על האיסלם, סוף, מפתח.
10. חובות הלבבות, הקדמה, החלק הא', מצוות שמחייב בהם השכל, והחלק ב' מצוות השמע - בדפוס קושטא לית מצוות השמע - שאין השכל מחייב בהם ולא דוחה אותם. ושער העבודה, פ"ג, הענין הששי, והשביעי, ענינים לא יוכל השכל לבאר אופני חיובם והם המצוות השמעיות, וכללים משרשי השכליות. ופ"ו, התורות השמעיות, אחר שהזכיר על התורות השכליות.
11. כוזרי, מאמר שני, מ"ח, ומאמר ג', ז', בתורות השכליות והמנהגיות, והתורות הא-להיות השמעיות.
12. עולם קטן, לר' יוסף נ' צדיק, הוצ. הורוויץ, עמ' סג-סד, המצוות השמעיות, המצוות הנשמעות, והשכליות.

דתות, מהם **מפורסמות**, בלשון בעלי ההגיון, ואצל בעלי חכמת הדבור - המדברים - **דתות שכליות**, ומהם **מקובלות**, בלשון בעלי ההגיון, והם בלשון חכמת הדבור - המדברים - **דתות שמעיות**.¹³

הרמב"ם אומר על בעלי חילוק זה, יקראו אותם קצת חכמינו האחרונים אשר **חלו חלי המדברים**, המצוות השכליות.¹⁴

אמנם ערך המצוות בעצמן, שהן מצוות. ואשר יקראו אותם שכליות, יקראום החכמים - סתם - מצוות.¹⁵

יש חלוק המצוות, בין אדם למקום, ובין אדם לחברו.¹⁶

ובסי' העקרים, כי חכמי אוה"ע אומרים, התורה מקפת ג' דברים, מצוות **שבין אדם למקום**, בלשונם **צירימוניאליש**, מצד עבודת האל, **ושבין אדם לחברו**, והם המשפטים, **יודיציאליש**, מצד הקבוץ המדיני, ושבין לבין עצמו, **מוראליש** - מוסריות, לקנות תכונה טובה בנפשו, מיראת חטא ועונה.¹⁷

אמנם לרס"ג, כמו למדברים, חלוקת המצוות לשתיים, שכליות ושמעיות.

13. אמונה רמה, לר' אברהם ן' דוד, עמ' 75.
14. שמנה פרקים, פי"ו. המקור הערבי, תימאניה פצול, לרמב"ם, עם תרגום גרמני, ומבוא, והערות, י"ל עי"י ד"ר מ. וואלף, ליידין, 1903. ושם, פי"ו, עמ' 46, בהערה, כי הלשון, חכמינו האחרונים אשר חלו חלי המדברים, הכונה בראש וראשונה לרס"ג, במאמר ג' באמו"ד, שבספרו זה מתיצב לפנינו, כמו שאמר מונק, כלאם יהודי. וכן דוד קופמן, תורת התארים, עמ' 503, שבשמונה פרקים פי"ו, גינה את רס"ג, מבלי הזכיר שמו, כמו במו"י ח"ג פי"ז על גמול בעלי חיים, לקמן פי"ו. וכן דוד נימרק, תולדות העקרים בישראל, כרך ב', פי"ז, רמב"ם, עמ' 156, קצת חכמינו האחרונים, כלומר רב סעדיה והנמשכים אחריו, אשר חלו חלי המדברים.
15. שמנה פרקים, פי"ו, בסוף. ושם, התורות השמעיות, הדברים השמעיים, יקראם השי"י חוקים, ואשר קראו אותם האחרונים, שכליות, יקראו **מצוות**. ובחסד לאברהם, ר"ל מצוות סתם.
16. משנה, סוף יומא, פה; ותורת כהנים, אחרי, פרק ח', **עברות שבין אדם למקום**, יוהכ"פ מכפר, **עברות שבין אדם לחברו**, אין יוהכ"פ מכפר.
- ראש השנה יז: שאלה בלוריא הגיורת את ר"ג, כתיב אשר לא ישא פנים, וכתיב ישא ד' פניו אליך, נטפל לה ר' יוסי הכהן, וכו', כאן בעבירות שבין אדם למקום, כאן בעבירות שבין אדם לחברו. פיה"מ לרמב"ם, פאה פי"א מ"א, וגמילות חסדים, המצוות כולן נחלקות לשני חלקים, הא' מצוות המיוחדות לנפשו, מה שיש בינו לבין הקדוש ב"ה, והב' מצוות התלויות בתועלת בני אדם קצתם עם קצתם, וכל **המצוות שבין אדם לחברו** נכנסות בגמ"ח.
17. סי' העקרים, לר"י אלבו, מאמר שלישי, פרק כה, ויכוח עם חכמי הנוצרים, חסר הרבה ומשובש מחמת הצנזורה. ובשלמותו מכת"י, בהוצ. הוויק, כרך ד, עמ' 218, ושם כי צורי בלשון יון אלוה, לפי הערת הוויק שם, צירי כמו CERES, אליל עבודת האדמה. ויש מוציא זה מן קיריוס, בלי יון אדון.